

Recenzie

Marcela Linková – Kateřina Cidlinská – Hana Tenglerová – Marta Vohlídalová – Alice Červinková: Nejisté vyhlídky. Proměny vědecké profese z genderové perspektivy

Praha: SLON 2013, 193 s. ISBN 978-80-7419-145-9

Kolektív autoriek Marcela Linková, Kateřina Cidlinská, Hana Tenglerová, Marta Vohlídalová, Alice Červinková, pôsobiacich v Sociologickom ústave AV ČR v Prahe vo výskumnom oddelení Gender & sociologie v rámci projektu Národní kontaktní centrum – ženy a věda (NKC – ŽV), prichádza s novou publikáciou zaoberajúcou sa akademickým prostredím. Hneď v úvode čitateľa taktne upozorňujú, že budú vychádzať výhradne z feministických pozícií a motiváciou k napísaniu tejto publikácie je neuspokojivý stav genderovej rovnosti v českej vede. Práve tá je ústredným spoločenským i výskumným problémom, na ktorý sa od svojho vzniku v roku 2001 pracovisko zameriava vo svojej rôznorodej činnosti, prekračujúcej hranice akademického výskumu. Samotná publikácia má slúžiť ako vstup do problematiky „genderu a vedy“ a má predstaviť základné pojmy a problémy. Jej cieľom podľa autoriek teda nie je ponúknuť návrhy riešení konkrétnych problémov, ale skôr oboznámiť verejnosť s tým, ako sa genderový poriadok premietajú do fungovania vedeckého prostredia, aké má dopady na pozície a pracovné dráhy vedcov a vedkýň a tiež aký genderový rozmer majú súčasné premeny systému vedy a výskumu. Robia tak v súlade so svojou vlastnou výskumnou orientáciou, ktorá je reflektovaná v tematickom členení jednotlivých kapitol.

Úvodná kapitola s podnázvom *Ženy a gender v proměňujícím se světě vědy*, ktorá je spoločným príspevkom všetkých autoriek, je zároveň najobsiahlejšou a predstavuje akúsi „vstupnú bránu“ do publikácie. Ozrejmjuje nielen teoreticko-metodologické východiská publikácie, ale aj ideologické pozície, z ktorých autorky ako súdržný výskumný kolektív vychádzajú. Venujú sa tu niekoľkým zásadným témam, ktoré pokladajú za smerodajné pri vykresľovaní aktuálnej situácie vo vede, ako aj v otázkach postavenia žien a mužov v nej. Na začiatku sa zamýšľajú nad tým, ako sa z politik postupne vytráca pojem veda a je nahradzovaný pojmami výskum, vývoj, inovácie, ktoré symbolicky odkazujú na zásadnú transformáciu a obrat v organizácii vedy a vedeckej práce, jej hodnotenia i spoločenského vnímania. Zamýšľajú sa nad vzťahom vedy a spoločnosti, pričom sa prikláňajú k perspektíve, ktorá „vědu ukotvuje ve společenském předivu a trvá na její otevřenosti a komunikaci, vzájemnosti se společností, na demokratizaci vědy a její veřejné vykazatelnosti“. (s. 15) Zastávajú stanovisko, podľa ktorého veda nemá špeciálne postavenie, ktoré jej umožňuje objektívne a bez zaujatia generovať poznatky o svete, ale naopak, je jeho súčasťou, utvára ho a prejavujú sa v nej rovnaké spoločenské hodnoty, predsudky i problémy, preto je rovnako poznačená aj genderovou nerovnosťou. Tvrdia, že hoci bádatelky sa genderovým rozmerom

organizácie vedy, výskumu i vedných politík zaoberajú už od 70. rokov 20. storočia, situácia sa podľa nich príliš nezmenila a súčasné premeny vedy a výskumu môžu dokonca tieto nerovnosti ďalej prehĺbovať. Práve tieto procesy sa snažia v publikácii odkryť.

Autorky ďalej identifikujú zásadné genderové stereotypy, ktoré sa „promítajú do oblasti vedy, tvorby vied a toho, komu je priznávaná epistemická autorita, tj. moc autoritatívne vytvárať vedecké poznatky“ (s. 22): ženy sa do vedy nehodia, pretože postrádajú logické a racionálne myslenie; vo vede nejde o pohlavie, ale len o kvalitu; ženy sa nehodia do „tvrdých“ vied; ženy sa nehodia na vedúce pozície a ani o ne nestoja; ženy nie sú vede dostatočne oddané kvôli starostlivosti o deti. Systematickou argumentáciou sa snažia tieto stereotypné predstavy vyvrátiť a podryť a zároveň poukázať na ich prepojenosť s aktuálnymi premenami vedy a spoločnosti, ako aj dopadmi na vedeckú profesiu a postavenie žien v nej. Zároveň ako problematické aspekty vnímajú (v kontexte českého akademického prostredia) jednak „vymiestnenie“ genderovej rovnosti z českej vednej politiky, tento stav nazývajú „politikami nečinnosti“ (s. 37), jednak redukovanie genderovej rovnosti na oblasť materstva, čím sa pozornosť presúva z vednej sféry do sféry zamestnaneckej a rodinnej politiky, ako aj vlašný vzťah samotných verejných výskumných organizácií k tejto problematike. Pritom Českú republiku stavajú v tejto súvislosti do kontrastu s vyspelými krajinami.

V tejto časti predstavujú tiež viaceré teoretické koncepty, o ktoré sa viac či menej opierajú. Pri zachytávaní premien a procesov v akademickom prostredí vychádzajú napríklad z konceptu akademického kapitalizmu (Slaughter – Leslie 1997, 2001; Slaughter – Rhoades 2004) ako režimu, ktorý sa prejavuje prenikaním trhových a kvázitrhových princípov do akademického prostredia či komodifikáciou vedeckého poznania a preferenciou ekonomických priorít na úkor iných oblastí. Koncept epistemických životných priestorov (Felt 2009; Felt – Fochler 2010) predkladajú autorky ako ústredný pre celú publikáciu. Epistemické životné priestory ako koncept založený na predstave „neustáleho preusporiadávania sociálnych skutočností a umožňujú symetricky uchopiť tak rozdielne škály, ako jsou vědní a veřejné politiky a osobní zkušenost, aniž by pracovaly s kauzální logikou příčiny a následku“ (s. 43), dovoľuje výskumníčkam efektívne prepojiť osobné, inštitucionálne, epistemické a politické aspekty vedy a vedeckej profesie. Ako píšú, nejde im len o priblíženie života vedcov a vedkýň, ale najmä o zachytenie vedy ako genderovanej a genderujúcej inštitúcie a priblíženie toho, akým spôsobom dochádza k reprodukcii genderovej nerovnosti. K naplneniu tohto spoločného zámeru sa dopracúvajú kombináciou viacerých metodologických a analytických prístupov. Svoje analýzy opierajú tak o kvalitatívne (pozorovanie, rozhovory), ako aj o kvantitatívne dáta a výskumy, ktoré pracovisko dlhodobo realizuje (štatistické údaje týkajúce sa zastúpenia žien a mužov vo vede, výsledky dotazníkových výskumov). Prvé tri kapitoly sú založené na kvalitatívnom výskume realizovanom v akademickom prostredí, štvrtá je založená na analýze tlačových médií, piata na analýze vedných politík. Jednotlivými kapitolami tak tematicky spája rôzne

genderové aspekty vedy, pričom sú všetky prepojené jednotnou vnútornou logikou analýzy i štýlom písania. Ťažiskovou oblasťou analýz je predovšetkým verejný výskumný sektor.

Prvá a druhá kapitola sa zaoberajú problematickou situáciou začínajúcich vedcov a vedkýň. V kapitole *Ekonomie príslibu: pracovní nejistota a gender na počátku vědecké dráhy* sa K. Cidlinská a M. Linková zameriavajú na kariérne plány začínajúcich vedcov a vedkýň v doktorandskej a postdoktorandskej fáze. Prichádzajú k záveru, že plánovanie profesnej dráhy vo vede je silne genderovaný proces a profesné aspirácie mladých žien a mužov sú do značnej miery odlišné. V druhej kapitole *Nesnesiteľná lehkost mobility: osobní a profesní biografie začínajících vědců a vědkyň* sa A. Červinková venuje téme geografickej mobility a sleduje vzájomné ustanovovanie profesných a osobných biografii na pozadí transnacionálnej akademickej dráhy. Sleduje pohyb mladých vedcov a vedkýň v postdoktorandskej fáze v disciplinárnych i genderových súradniciach a ukazuje, že voľba pracovného miesta je do veľkej miery ovplyvnená práve rodičovstvom. Tretia kapitola M. Vohlídalovej s názvom *Vědkyně mezi dvěma mlýnskými kameny: o podmínkách kombinace pracovního života a rodičovství ve vědecké profesi* sleduje, aké sú v Českej republike podmienky zosúladovania vedeckej kariéry a rodiny. Prichádza k záveru, že najmä vedkyne-matky sa ocitajú v pasci dvoch protichodných systémov hodnôt, t.j. medzi dvoma mlynskými kameňmi. Na jednej strane stojí predstava „správneho materstva“, ktorá vedkyne smeruje k dlhodobejšiemu zotrvaní na rodičovskej dovolenke, na strane druhej vedecká dráha so svojimi špecifikami, určená prevažne kariérnym modelom mužov a vyžadujúca si čo najskorší návrat do práce. Štvrtá kapitola *Věda jako mužská záležitost aneb mediální realita českých pop-novin* od H. Tenglerovej sa zaoberá analýzou českých tlačových médií a prezentáciou vedcov a vedkýň v nich. Prichádza k záveru, že v mediálnom svete dochádza k výraznému znevýhodňovaniu žien-vedkýň. Zároveň sa v ich prípade častejšie tematizujú materské povinnosti, čo vedie k reprodukcii genderovo stereotypných predstáv vo vede. V piatej kapitole *V pasti dějin: křížovatky feminismu a neoliberalismu v evropské politice genderové rovnosti ve vědě* sa M. Linková venuje analýze európskych politík genderovej rovnosti vo vede od konca 90. rokov 20. storočia. Popri skúmaní toho, ako bola táto politika v rámci Európskej komisie v priebehu rokov utváraná, rozpoznáva tieto procesy ako výrazne poznačené neoliberálnym nábojom. V tomto kontexte sa tak genderová rovnosť stáva jedným z nástrojov ekonomického rozvoja, ktorého prioritou však nie je jej dosiahnutie, ale využitie dostupných ľudských zdrojov, t.j. mužov i žien pre trh práce.

Práve s touto kritickou pozíciou je spojená celá publikácia, v ktorej je fenomén neistoty ústredným motívom a spojovacím prvkom. Vedeckú profesiu a jej premeny vsádzajú do širšieho kontextu neoliberálneho trhu práce, s ktorým je čoraz viac spájaná pracovná neistota – prekarita. Prekarizácia práce má vo vede ako súčasť trhu práce svoje špecifiká. Z vedy sa stáva povolanie s neistými vyhliadkami, keď je takmer nemožné svoju pracovnú dráhu plánovať. Veda je

čoraz viac poznačená miznutím stálych pracovných pozícií výskumných pracovníkov, ktoré sú nahradzované neistými postdoktorandskými pozíciami s vysokou mierou flexibility, mobility a nízkym pracovným zabezpečením. Ret'azenie postdoktorandských stáží sa stáva typickou črtou akademickej dráhy a mladí vedci a vedkyne musia rátať s tým, že na nich vo vede nezostane miesto: „Člověk neví, kde skončí po stávající pozici, zda se mu podaří nalézt nový post tak, aby mohl plynule pokračovat ve výzkumu, nebo zda bude jeho výzkumná dráha přerušována etapami nezaměstnanosti či práce mimo akademické prostředí.“ (s. 55) Pýtajú sa: aký prísľub dnes môže mladým začínajúcim vedcom a vedkyniam vedecké povolanie ponúknuť? Aktuálne nastavenie systému vedeckej práce je navyše poznačené dominantným kariérnym modelom lineárnej neprerušovanej a vzostupnej vedeckej dráhy a postavené na predstave maskulínneho subjektu trhu práce, ktorá nepredpokladá záväzky v súkromnej sfére či dlhšie prerušenia práce. V spojení so silným konkurenčným nastavením, vysokými nárokmi na flexibilitu a mobilitu tak znevýhodňuje a vylučuje všetkých aktérov, ktorí tieto požiadavky nedokážu naplniť, najmä ženy.

Autorky chcú spoločnými silami čitateľov a čitateľky podnietiť k genderovo citlivému premýšľaniu o smerovaní súčasnej českej i svetovej vedy, poukázať na úskalia, ktoré so sebou toto smerovanie prináša, ako aj upozorniť na nevyhnutné predpoklady toho, aby veda mohla plniť svoje poslanie. Keďže sa zaoberajú predovšetkým českým akademickým prostredím, publikácia prispieva predovšetkým do výskumu i k diskusii v Čechách. No prenositeľnosť kontextov, záverov, ako aj konkrétnych premien a procesov nie je vzdialená ani slovenskému prostrediu, a z tohto dôvodu je mimoriadne aktuálna a inšpiratívna. Nielen v zmysle politickom ako možný apel na decíznu sféru v oblasti vedných (a vzdelávacích) politik, prípadne i na samotných vedcov a vedkyne. Nakoniec, publikácia je určená primárne tým, ktorí zastávajú rozhodovacie pozície vo vede a priamo ovplyvňujú pracovné podmienky vedcov a vedkýň, t. j. tvorcom politik, vedúcim akademických inštitúcií, vedeckých tímov či školiteľom doktorandov. Ale aj v zmysle akademickom/výskumnom, pretože prináša také spôsoby získavania, interpretácie i publikovania „dát“, ktoré uspokojujú jednak požiadavku rozširovania akademického (spoločenskovedného) poznania, a jednak naplňajú poslanie feministického výskumu ako takého – produkovať spoločensky prospešné poznanie. Publikácia môže byť v pozitívnom zmysle označená prívlastkom provokatívna nielen preto, že vybočuje z mainstreamovej výskumnej orientácie, ale najmä jej tematickým zameraním na svet vedy, ktorý stále nie je zvyknutý obracať výskumnú pozornosť na seba. Práve preto jej obsah i odkaz môže byť výzvou aj pre spoločenskovedné disciplíny „rozvíjajúce“ sa v (...) podmienkach slovenskej vedy.

Kamila Beňová
Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií, FF UMB, Banská Bystrica